

Vártörténet – műemlékvédelem – helyreállítás és örökségi turizmus a Nagy -Milic Natúrparkban

Füzér várának története

Füzér vára azon kevés sziklaváraink közé tartozik, amelyek már a tatárjárást megelőzően is álltak. A régészeti és történeti kutatások jelenleg egyöntetűen megegyeznek abban, hogy a várat az Aba nemzetség valamelyik ága építtette még a 13. század elején. A vár azonban hamarosan a Kompolt nembeli Andronicus mesterhez került, akitől aztán később II. András király vásárolta meg. Ezzel Füzér királyi vár lett. Az első okleveles említése IV. Béla király uralkodásának időszakából, 1264-ből ismert. Béla fia, V. István 1270-ben a várat a Rosd nembeli Mihály comesnek és testvérének, Deme-ternek adományozta.

A vár nem maradhatott sokáig a Rosd nemzetség birtokában, mert a kutatások szerint a 13. század végére Aba Amádé szerezte meg a környékbeli váruradalmakkal együtt. Csak az 1312-es rozgonyi csata után, ahol Károly Róbert király legyőzte Aba Amádé nádor fiait, került ismét királyi tulajdonba. Az Anjou uralkodók, Károly Róbert és I. (Nagy) Lajos a várat és a füzéri váruradalmat az abaúji ispánok hivatal-viseléshez kötött birtokaként, mint honorbirtok kezelték.

A vár történetében 1389-ben jelentek meg a Perényiek. Luxemburgi Zsigmond örökadományként Perényi Péter fiainak, Miklósnak, Jánosnak és Imrének adományozta a várat. A Perényiek ettől kezdve egészen a család nádori ágának a kihalásáig, 1567-ig voltak gondos gazdái Füzér várának. Nevükhöz fűződik a vár gótikus átépítése, majd a 16. század második felében elvégzett reneszánsz jellegű bővítések is. Perényi Péter koronaőr, illetve fia, Gábor alatt modernizálták a vár védelmi rendszerét. Perényi Péter megrendelésére Alessandro Vedani olasz építész tervei szerint ó-olasz rendszerű kapubástyát építettek a kaputorony elé. A bástya belső terét a 17. század közepén tömören elfalazták.

Füzér feltehetőleg sohasem volt a család székhelye, reprezentatív funkciót nem töltött be, de itt őrizhették a család legféltettebb ingóságait és a kincstárat. A mohácsi csatavesztés követően, 1526 őszén, I. (Szapolyai) János király koronázása után Perényi Péter saját várát tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy a Szent Koronát biztonságba helyezze. A korona hagyományos őrzési helye, Visegrád ugyanis ki volt téve a Habsburg jogigényt érvényesítő I. Ferdinánd lehetséges támadásainak.

Perényi Gábor 1567-ben bekövetkezett halála után a Perényiekkel rokonságban levő ecsedi Báthory György kapta meg Füzér várát. Lánya, Báthory Erzsébet örökségeként – aki Nádasdy Ferenc felesége lett – került át a vár a Nádasdy család tulajdonába. A 17. században Füzér elveszítette azt a kiemelt figyelmet, amit a Perényiek alatt élvezett. A Nádasdy család az ország nyugati felében rendezte be birtokközpontját, ettől Füzér messze esett. A korszakban született összeírások puritán berendezésről és az uradalom gazdasági életében betöltött szerepről hoznak hírt. A valamikori „kincstár“ gazdagságáról a 17. században már csak egyetlen festmény árulkodik, és ez is a Báthory korszakhoz köthető, a fiatalon meggyilkolt Báthory Gábor erdélyi fejedelem arcképét őrizték Füzérén, egészen a vár lerombolásáig, akkor nyoma veszett.

1671-ben Nádasdy Ferenc országbíró koncepciók vádák alapján történt kivégzése után a vár ismét királyi tulajdonba és ezzel a kamara kezelésébe került.

1676-ban az udvari kamara utasítást adott a vár lerombolására. Ezzel Füzér várának történelmi szerepe lejárt, a hozzátartozó váruralalom a 1686-ban a Károlyi család birtokába került.

Füzér vára a Kopaszka oldaláról

A szalánci vár története és jelenlegi státusza

A Kassától 23 km-re keletre lévő Szalánc várának pontos építési ideje nem ismert, de valószínű, hogy a tatárjárás után emelhették a falu fölött emelkedő hegykúpon. Eredetét az Árpádok korában keresik. Legrégibb hiteles emlékezetét az egri káptalan egy 1303. évi oklevelében találjuk, a midőn is az Aba nemből eredt Szalánczi I. Péter (Petri de Zalanch) fiai és utódai osztoztak rajta és egyéb birtokokon.

Következő említése 1330. évben történik, amikor a Szalánczy család-utódai, számszerűen tizen, Szalánc várát a hozzá tartozó uradalommal együtt, Róbert Károly király beleegyezése mellett elcserélték a Drugeth család egyik őseivel. A Drugeth család gereni ága birtokolta magva szakadtaig Szalánc várát. A gereni Drugeth ágból III. Miklós ungi főispán és szörényi bán egyik lánya Telegdy Lászlóhoz ment nőül, kivel Szalánc vára házasság révén a Telegdyekre szállt. Majd Telegdy László leányát, Annát Losonczy László szlavóniai bán vette nőül, és így Szalánc vára a Telegdyek birtokából csakhamar a Losonczy családra birtokába került.

A XV. század első felében a Felvidékre befészkelődött husziták foglalták el, akiket Hunyadi János csapatai üldöztek el 1448-ban. Az 1490-es években a Losonczyak újjáépítették a várat és királyi várnagyokat tartottak benne. A Losonczyak kihalása után, 1601-ben II. Rudolf ghimesi Forgách Zsigmondnak adományozta a várat.

Csordák Lajos: Mocsár a nagyszalánci vár alatt, 1896, olaj

1605-ben Bocskai István elfoglalta, de a bécsi béke és Bocskai halála után visszakerült Forgách Zsigmond kezébe. Tőle fia, Ádám örökölte meg, akit 1643-ban kassai főkapitánynak neveztek ki. Egy évre rá, 1644. március 4-én harc nélkül átadta Kassát I. Rákóczi Györgynek, aki svéd-francia szövetségesként részt vett a harmincéves háborúban. Ő maga viszont Bécsbe szökött III. Ferdinándhoz, akit tájékoztatott Rákóczi hadainak összetételéről és

⁷ Szombathy Viktor (1986) szépirodalmi munkájában ez az adat 1281, illetve egyéb forrásokban 1230.

terveiről, valamint részt vállalt az ellene induló harcban. Az erdélyi csapatokkal szemben azonban Szalánc alatt csatát veszített, akik 1644-ben a várat felégették.

A következő évtizedekben többször cserélt gazdát, hol a Habsburg-ellenes felkelők, hol császárhű csapatok birtokolták, miközben jelentős károkat szenvedett. 1678-ban Thököly Imre foglalta el, majd az I. Lipóttal megkötött fegyverszünet értelmében császári csapatok szállták meg. 1679-ben gróf Lestie Jakab tábornok, az udvari haditanács elnöke és felső-magyarországi parancsnok leromboltatta, azóta romjaiban hever.

A Vasárnapi újság 1868. májusi száma erről így ír: „Így jutott romlásra a legalább hatszázados szikla vár, mely most is a gróf Forgáchok szalánczi ágának birtoka, és melynek egyik tornya, néhai birtokosa a tudomány kedvelő gróf Forgách József által kijavíttatván, abban két vas lemezen következő föliatok olvashatók:”

I. Arx Szaláncz Seculo XIII. per genus Aba erecta; – Seculo XIV. per Drugethios tenta; ab anno 1390. per secula Losoncziis paruit; anno 1440 per Bohemum Ducem Joannem Giszkra de Brandeis desolata; post semiseculum per Ladislaum de Losonc restaurata.

II. Ab Anno 1601. Comitum Forgách propria; per Bocskay, Bethlen, Rákóczy, Tököly iterato lacessita; anno 1644. per Georgium I. Rákóczy combusta; – ejus Dominus Comes Sigismundus III. Forgách captus; ab anno 1679. diruta moles. – Per Dominum ejusdem Josephum Comitem Forgách ab anno 1825. non martis exercitiis, sed sui suorum que deliciis restituitur.

I. Szalánc várát a XIII. században építtette az Aba nemzetség. A XIV. században a Drugethiusok kezében volt; 1390-től századokig a Losoncziak birtokolták; 1440-ben Joannes Giszkra, brandiszi cseh vezér sorsára hagyta; a század közepe táján Losonczi László újjáépíttette.

II. 1601-től a Forgách várgrófok tulajdona; Bocskay, Bethlen, Rákóczy és Tököly által újra meg újra megtámadott erődtémény; 1644-ben I. Rákóczy György felégette, ura, III. Forgách Zsigmond fogságba került; 1679-től lerombolt erőddé vált. 1825-től várgrófja, Forgách József nem hadakozásra, hanem saját maga és szerettei kényelmére helyreállította.

A szalánci vár tulajdonosa és kezelője napjainkban Nagyszalánc (Slanec) település önkormányzata. A vár rekonstrukciós munkálatairól a Kassa megyei Műemlékvédelmi Hivatal döntött 2011 októberében. Ehhez kapcsolódóan 2012 júniusában-szeptemberében lezajlik a vár történeti régészeti feltárása, a vármag részletes építészeti-történeti feltárásával

összhangban (ld. torony, palota és várkápolna), amely az alábbi tevékenységeket tartalmazza:

- ❖ a leletek helyszíni dokumentálása és kiértékelése
- ❖ a leletek, és a részletek, valamint a leletek helyszíni elhelyezkedésének bemérése az alaprajzokba, nézetekbe és metszetekbe
- ❖ a műemlékértékű részletek leltári listákba történő feldolgozása és felújítási javaslat kidolgozása
- ❖ a leleti elhelyezkedésének összeírása és leírásuk feldolgozása, valamint a kutatott várrész fejlődésének komplex kiértékelése
- ❖ a vár teljes körű felújítási tervének kidolgozása, beleértve az egyes részleteket is
- ❖ a leletek fotódokumentációja
- ❖ az eredmények bemutatása és folyamatos konzultáció a megye műemlékvédelmi hivatal módszertani szakértőjével
- ❖ a kutatott objektumhoz kapcsolódó, meglévő dokumentáció tanulmányozása a megyei Műemlékvédelmi Hivatal levéltárában, illetve annak kiértékelése
- ❖ a feltárási jelentés kidolgozása – szöveges rész, grafikai mellékletek – a leletek és az objektum fejlődésének kiértékelése
- ❖ a felújítási javaslat jóváhagyása – ld. szöveges rész, grafikai mellékletek.

2012 júniusában-szeptemberében megvalósul a terület pontos, geodéziai felmérése, teresztrikus lézeres szkenneléssel és digitális fotogrammetriával, a várrom (palotarész, torony és ciszterna) térmodelljének kialakítása ortogonális nézetrendszerben (előlnézeti, oldalnézeti és felülnézeti), és részletes fotografikus raszteres szerkezetben, a várfalak berajzolt geometriájával. A bemérés terjedelme a vármagra – belső, illetve a külső részére, valamint a szomszédos helyiségekre vonatkozik.

2012 júniusában-szeptemberében elkészül a várrom paszportizációja (statikai vizsgálata és felmérése) is. Az elvégzett kutatások eredményei (régészeti-történeti, statikai és geodetikus) kulcsfontosságúak lesznek a felújítási folyamat lépéseinek meghatározásánál. 2013-ra tervezik a vár régészeti feltárását és felújításának kezdetét (vártorony és palota falazata).

A vár megmentésén aktívan részt vesz a Mentsük Meg a Szalánci Várat Polgári Társulás (Občianske združenie Zachráňme hrad Slanec), amely 2012 márciusában kitakarította a várudvart a inváziós növényektől és a továbbiakban is önkéntes munkával támogatja a felújítást.

Műemlékvédelem és örökségi turizmus: a füzéri példa

A XX. század elejére a történeti értékek megbecsülése egyre szélesebb körben terjedt el. A falu lakói is, akik néhány évtizede még köveket hordtak a várból, becsülni kezdték a romokat, s látva a falak pusztulását, felébredt bennük megóvásuk igénye. Ennek a – napjainkban is élő – közhangulatnak legkorábbi dokumentuma az a levél, melyet 1910-ben Wittich Béla erdészeti segédtsízt intézett a Műemlékek Országos Bizottságához.

„Ne tessék figyelembe venni csekély mivoltomat – írja – midőn Nagyságos Uramhoz fordulok a füzéri vár renoválásának ügyében, mert hisz én csak leírom azt, mi vidékünk lakosságának forró óhajta: hogy mentsek meg a végpusztulástól vidékünk büszkeségét: a füzéri várat! Nagyságos Uram! Talán nem hiába kérem önt, ha elmondom, hogy éppen a vár legszebb része, az öt méter magas, gót stílusú kápolna rövid idő múlva összeomlik és csak egy fehér romhalmaz fogja mutatni azt a helyet, hol 1527-ben a mohácsi vész utáni zavaros időben a szent korona volt oltárának ereklyéje, hol a csejtei Bátori Erzsébet vezekelt rémes bűneiért. Az idei orkánok nagyon megviselték a vár kápolnáját. A csúcsívben összefutó ablakok fejkövei meglazultak, egy rész kiesett, más rész összeroppanva lejjebb csúszott. A külső annyira kihajlott, hogy szabad szemmel is észrevehető a függélyestől való kihajlása.”

A bizottság Lux Kálmán építész küldte a helyszínre, aki jelentésében röviden leírva a várat, megerősítette Wittich állításait. A kápolnát teljes helyreállításra méltónak tartotta, a rekonstrukcióra vázlatfűzetében alternatívát kínált. Lux a műemlékvédelem korlátozott anyagi lehetőségeit ismerve azt javasolta, hogy például a kápolna egy előkelő vadászmenhely céljaira való helyreállítására a tulajdonost, Károlyi László grófot kérjék fel.

Az első világháború után újabb kezdeményezés történt a kápolna megóvására. 1923-ban a MOB egyik tagja járt a helyszínen, aki jelentésében ugyanazt javasolta, mint korábban Lux. A munka azonban mégsem indult meg. Az újabb figyelemfelhívás ismét Füzérről származott: 1928-ban Pacsay Sándor tanító írt levelet a műemlékvédelemnek. Az abban foglaltak szerint Károlyi gróf erdőuralma minden helyreállítási munkától elzárkózott, de a bizottság ismét, egy újabb levélben kérte a grófot a biztosítómunka elvégzésére. Több mint öt év múlva azonban már az erdőhivatal értesítette

a műemléki bizottságot arról, hogy 1934-ben elvégezték a kápolna javasolt restaurálását és a munkák folytatásához szakértő kiküldését kérték. Valószínű, hogy Károlyi uradalom a környezet idegenforgalmának fellendítése érdekében döntött várom állagmegóvási munkáinak elvégzése mellett, ugyanis ez idő tájt alakították át a füzérradványi kastélyt is üdülőszállóvá.

A későbbiekben az egyre pusztuló füzéri építmény megmentését az 1970-es évektől karolta fel a magyar műemléki hatóság. Az helyreállítási munkák azonban csak az építési anyagok feljuttatását lehetővé tevő erdei út és kötélpálya megépítését követően, 1994-ben indulhattak meg.

Az azóta folyamatos kivitelezés eredményeként sor került a várkápolna, a kapubástya és torony, a várfalak egy részének helyreállítására, a gazdasági épületek falmaradványainak bemutatására, és megkezdődhetett az egykori lakópalota pinceszintjének felújítása.

A jelenleg feltárás alatt van az **alsó vár** (elővár vagy „palánk”) védelmi rendszere, épületei (farkasverem, őrház, istálló, alsó felvonóépület). Rekonstrukciójuk megvalósulás előtt áll, amelynek révén a közönség ellenőrzött beléptetésének, informálásának, szociális kiszolgálásának építményigényét is biztosítani tudja.

Fejlesztési cél az elővár és a felsővár közötti **sziklalépcső** mai balesetveszélyes állapotának felszámolása, a vár biztonságos megközelítését lehetővé tevő ácsolt falépcső megépítése is a jövőbeni feladatokhoz tartozik.

A **felső várban** tervezett az egykori teljes kiépítés bemutatása, egyes épületrészek lefedésével, terek rekonstruálása; kiállítás, korabeli enteriőrök létrehozása; valamint a konyha, sütőház, pincék alkalmi rendezvények kiszolgálására alkalmassá tétele; illetve a várudvar, „virágoskert” fűszer és gyógynövények felhasználásával rendezett kialakítása egyaránt.

A műemlék karakteres eleme az eredetileg a Boldogságos Szűz tiszteletére épült várkápolna. Makacsul élő hagyomány, hogy a mohácsi csatavesztés után Perényi Péter majd egy évig a kápolnában őriztette a Magyar Szent Koronát. A korona vélhetően az egyéb értékek tárolására is szolgáló tárházban került elhelyezésre.

Az **alsó bástyán** zajló régészeti feltárás eredményeként előkerült a hajdani járószint (anyaga egykori kályhacsempe, tufa, téglá); illetőleg előkerült még néhány eddig nem ismert lőrés nyoma. A feltárás lehatárolta az alsó bástya déli falának végződését. Így az egykori palotarész alatt egy jól lehatárolható, vezetővel ideiglenesen látogatható objektum csatlakozik a füzéri vár régészeti-műemlékvédelmi látnivalóihoz.

A múlt emlékeivel való törődés gondolata a XIX. század közepén merült fel. Hátterében az iparosodás és városiasodás mindent elsöprő lendülete állt, amely egyértelműen az újra, a modernre helyezte a fő hangsúlyt. Mindezen

új események azonban nagymértékben fenyegették a történelmi múlt értékeit és ennek következtében került előtérbe a védelem eszméje.

Műemléki turizmus Füzér várában

A tevékenység lebonyolítói, ösztönzői főleg lelkes amatőrök közül kerültek ki, akik elsősorban az épületek védelmére koncentráltak, a kijelölés során pedig a korra (historicismus) és a szépségre (esztétikum) helyezték a fő hangsúlyt. Munkájuk eredményeként megtörtént a szakmai hivatalok felállítása, illetve az első leltárak, műemléki listák elkészítése.

Ez a tevékenység azonban a XX. század közepére túlságosan parttalanná vált. Ennek következtében az 1960-as évektől egyre nagyobb figyelmet kapott a **megőrzés** tevékenysége, amely több pontban is különbözött a **védelemtől**. Egyrészt az épületekről a hangsúly fokozatosan áttolódott a városrészekre, sőt akár az egész városra is, másrészt a műemléki értékek védelme mellett mind nagyobb figyelmet szenteltek az adott terület működésének (vagyis a funkciónak). Ezután már a műemlékvédelem szempontjai a területhasználási tervek szerves részét képezték.

Az 1970/80-as évtizedben Nyugat-Európában mind a két szál tekintetében új fejlemények jelentek meg, amelyek az **örökségi tervezés** kialakulásához vezettek. Ennek során a múlt értékeinek már olyan hasznosítását állítják a középpontba, amelynek eredményeként kézzel fogható előnyök is keletkeznek, vagyis a történelem emlékeit gazdasági funkciókra használják fel.

Ugyanezek az épületelemek a szocializáció e lösegítése révén bizonyos **társadalmi funkciókat** is betöltenek. Ez azt jelenti, hogy a történelem és

a múlt fontos szerepet játszik a társadalom normáinak, szabályainak az új generációk részére történő átadásában.

Füzéren a várbeli térben jellemző kulturális események elsősorban az örökségi rendezvényekhez tartoznak, kulturális jellegű rendezvények inkább a településeken jellemzőek. A várbeli hagyományörző eseményeknek a célja az egykori kulturális tradíciók bemutatása a szélesebb közvélemény számára, demonstrálandó a történelmi értékeket. Itt emelendő ki a térség „zászlóshajó” fejlesztése, a füzéri vár turisztikai hasznosításának kérdése, melyhez egyben hagyományörző csoportok tevékenysége is kapcsolódik.

A műemléki indíttatás az „élő vár” ideájával egészül ki. Nem csonkán konzervált falmaradványokban gondolkodik, hanem a műemléki elvek szerint helyreállított funkcionáló teremben – azok összességében – ahol a vár mindennapi élete, a programok és rendezvények egységet képeznek.

A „megőrzött értékek világában” hiszünk abban, hogy a vonzó természeti környezet, az ízlésesen alakított településkép valamint értékörző arculat az ökoturisztikai kikapcsolódásra vágyó embereket sokkalta inkább megszólítja. Füzér esetében a várbeli élet visszatérésével a környék élete is felpeszűdul. Szerencsésnek mondható, hogy a helyi társadalmak pozitívmként értelmezhető archaikus jellemzőkkel is bírnak; ami hatékonyabb közösségi cselekvési lehetőség alapját teremti meg.

Dr. Nyári László

Örökség-turisztikai rendezvény Füzér várában